به كام ئەلفوبێ بنوسین؟

لێكۆڵینەوەیەكی دەنگســـازیە

پرۆفیسۆر دكتۆر

عەبدوللا حوســێن ڕەســـول

ئەم توێژینەوەیە لە كۆنفرانسی زمانی كوردی پێشكەشكراوە، لە ١٩ــ٢٢ی ئەیلولی ٢٠١١

لە هۆڵی مەحمود زامدار/ كتێبخانەی زەیتون/ پاركی سامی عەبدولڕەحمان بەڕێوەچو.

لە لاپەڕە (٢٥١-٢٩١) لە ژمارە (٢٠)ی گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی (٢٠١١) بڵاوكراوەتەوە.

دواتر وەزارەتی ڕۆشنبیری لە كتێبی تایبەت لە لاپەڕە (٧٨ ــ ١١١) لە ٢٠١٢ بڵاوكرایەوە.

بەرواری نوسین: ١٨ / ٨ / ٢٠١١

ئەم توێژینەوەیە دواتر ساڵی ٢٠١٥ لە کتێبی

(چەند باسێکی وردی زمانەوانی ـ کوردی)

لە لاپەڕە (٤٧) تاکو لاپەڕە (٨٠) بڵاوکراوەتەوە.

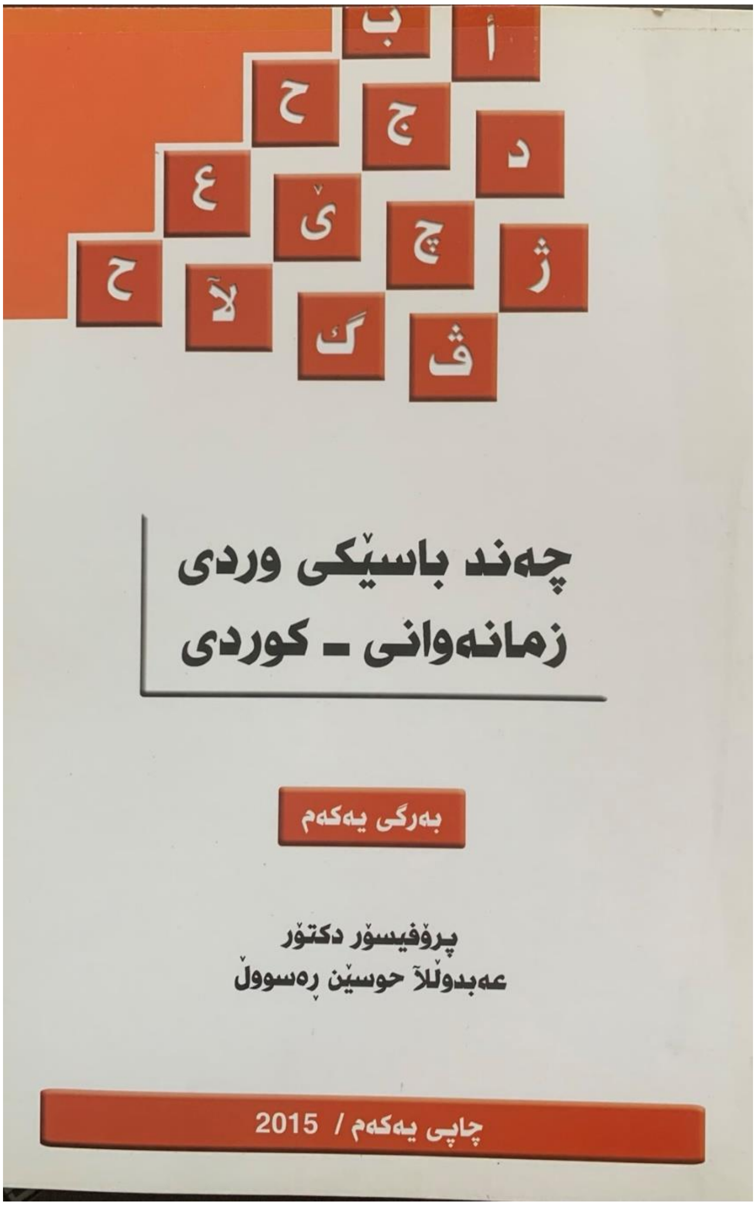

(به کام ئەلفوبێ بنوسین؟)

پێشەکی:

گومان لەوەدا نیە، گرنگترین بنەمای هەر نەتەوەیەك زمانە، بەڵام لە ناو کورددا زمانی کوردی هۆی هەرە سەرەکی مانەوەی نەتەوەی کوردە و مانەوە و لەناونەچونی گەلی کورد، بەندە بە مانەوە و پاراستنی زمانی کوردی[1].

سەربارى نەبونی ستانداردێك لە زمانی کوردیدا، کە هەمو دیالێکتەکان پێی ڕازیبن، ئەلفوبێیەکی یەکگرتوشی نیە. هەندێکیان بە ئەلفوبێی هاوشێوەی عەرەبی و هەندێکیان بە ئەلفوبێی هاوشێوەی لاتینی دەنوسن، گرفتەکە لەوەش گەورەترە، کە لەسەر ژمارە و جۆری پیتەکانی هەریەك لەو ئەلفوبێیانەش هاوڕێکنین[2].

کەتواری (واقع) کورد ئەوەی بەسەردا سەپاندوە، لە دابەشبون و پارچەبون (پشکی شێر)ی بەرکەوتوە. کورد لە ڕوی زمان و خاك و سیاسەت و ....هتد پارچە پارچە بوە، هەر پارچەیەکیش خۆی بە پەسەندتر دەزانێ و ملکەچی پارچەیەکی تر نابێ. لە هەموویان مەترسیدارتر پارچەبونی زمانە و یەکخستنەوەی زمانیش لە هەمو لایەنەکانی تر گرانترە.

ئەم باسە هەوڵێکە بۆ خستنەڕوی چەند ڕایەکی زانستی و پێشکەشکردنی چەند پێشنیارێکی گونجاو بەرەو لەیەکتر نزیککردنەوەی نوسینی کوردی بە ئەلفوبێی هاوشێوەی عەرەبی و لاتینی و بۆ لەیەك نزیککردنەوەی پارچەکان (دیالێکتەکان)ی زمان، بە هیوای ببێتە سەرەتا و یارمەتیدەرێك بۆ یەکخستنەوەی لایەنەکانی تریش.

هەڵبەتە زمان پێکدێ لە (دەنگ) و (واتا) و دەنگەکان هەڵگری واتاکانن، هەمو زار و زمانەکان لە واتاکان جیاوازیی ئەوتۆیان نیە[3] و ئەوەی لە یەکیان جیادەکاتەوە دەنگەکانن. کەواتە،نزیککردنەوە و یەکخستنەوەی دەنگەکان، کە لە نوسیندا بە پیت خۆیان دەنوێنن[4]، ئاسانترین و گرنگترین قۆناغی سەرەتایە بەرەو نزیککردنەوەی دیالێکتەکان و یەکەم هەنگاو دەبێ بەرەو دروستبونی زمانی ئەدەبیی یەکگرتو.

لێرەدا پرسیارێك دێتە ئارا: ئایا لە نێوان بونی دو ئەلفوبێی نوسین و بونی جیاوازی و گرفتی زۆر لەناو خۆیاندا و لە نێوانیاندا، دەرفەت دەدەن بە کەلێنێکی نزیکبونەوە یان یەکخستنەوەی سەرجەم شێوازەکانی نوسین؟

---

١ باسی داستانە پڕ سەروەریەکانی کورد کەوتنە لاپەڕەکانی مێژو و باسی سنورە کۆنەکانی کوردستان کەوتنە لاپەڕەکانی جوگرافیا. با ڕاگەیاندن هەر هاوار بکا هەمەدان (ئەگباتان) پایتەختی ئیمپراتۆریەتی میدیا بو و کەرکوك (دڵ) یان (قودس)ی کوردستانە، بەڵام ئەمڕۆ داتاکان و ئامارەکان ڕۆلی یەکلاکەرەوە دەبینن و لەسەر بنچینەی ڕێژەی کوردەکان لە هەر بستە زەوییێکی کورد بە موڵکی خۆی دادەنێ، بڕیاردەدرێ کە ئەم شوێنە کوردستانە یان نا. ئەمەشە وای لە داگیرکەران کردوە هەمو جۆرە سیاسەتێك پیادە بکەن بۆ توانەوەی کورد و هەمو هەوڵێك دەدەن بۆ بە عەرەبکردن و تورککردن و فارسکردن.

٢ تۆفیق وەهبی لە ساڵی ١٩٢٩ ژمارەی پیتە کوردیەکانی بە (٤١) پیت داناوە، لە ساڵی ١٩٣٣ کردویەتی بە (٣٨) پیت. سەعید سیدقی کابان (٣٧) پیتی بۆ کوردی دەستنیشانکردوە. ئێرنست مەکارەس پیتەکانی کوردی بە (٤٢) پیت داناوە.

٣ وشەی (گوڵ) و (وردە) و (Flower) هەمان واتان بەڵام دەنگەکانیان جیاوازن.

٤ (وەك ئاشکرایە (دەنگ) لە ڕێگای ئەندامەکانی ئاخاوتنەوە دەرجەبرڕێت و بە هۆی بیستنەوە هەستی پێ دەکرێ. (پیت) وێنەی دەنگە، بە نیشانە لە نووسیندا دیارکراوەو بەهۆی بینینەوە وەردەگیرێ.) (د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی گۆڤاری کۆری زانیاری عیراق "دەستەی کورد"، ب ٩، ١٩٨٢، ل١٦).

له وەڵامدا دەڵێین، بەڵێ، بەو مەرجەی هەمو پارچەکان دەست لە پەسەندی و پیرۆزیی لایەنی خۆیان هەڵگرن و خاڵە جیاوازەکان لابدەن و بخەنە لاوە و تەنیا کار لەسەر ئەو خاڵانە بکەن کە تیایاندا هاوبەش و هاوڕێکن. واتە، بگەڕێنەوە بۆ ڕەسەنایەتیی زمانی کوردی نەك زار و شێوەزار، ئەو پیتانە بەکاربێنن کە لەسەریان کۆکن و پیتە کێشەدارەکان فەرامۆش بکەن و ئاسانترین فۆڕم و کەمترین ژمارەی پیتەکان بەکاربێنن. ئەمەش ڕێگە لەبەردەم نزیکبونەوە و یەکخستنەوە و تەنانەت فێربونی منداڵی کوردیش ئاسان و والا دەکا.

بە مەبەستی وەدەستهێنانی گونجاوترین و ئاسانترین ئەلفوبێی کوردی، کە لەگەڵ هەمو دیالێکتەکان بگونجێ و منداڵی کورد زوتر و ئاسانتر فێری ببێ و گرفتی تیادا نەبێ، باسەکە بەم شێوە ڕێکخراوە:

لە بەشی یەکەمدا، بە ناونیشانی (گرفتەکانی نوسین بە ئەلفوبێی عەرەبی و لاتینی): لیستێکی گشتیی سەرجەم پیتە باوەکان بە هەردو شێوە (کە لە ٣٥ دەنگ پێکهاتوە)، بەرامبەر یەك ڕیزکراون و بە پێی پیتەکانی هاوشێوەی عەرەبی ڕیزبەندییان بۆ دانراوە. ئینجا بە پێی ڕیزبەندیەکە بە پیتەکاندا هاتوینەتە خوارەوە و هەر دەنگێك (پیتێك) گرفتی هەبێ، خراوەتە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە و پاڵپشت بە بنەما دەنگسازیەکان، پێشنیاری گونجاو پێشکەشکراون.

لە بەشی دوەمدا، بە ناونیشانی (ئاسانترین ئەلفوبێی کوردی): لە ژێر تیشکی دەرئەنجامەکان و پێشنیارەکانی بەشی یەکەم، لیستێکی سادە و ئاسان لە پیتە کوردیەکان خراوەتە ڕو و لەگەڵ دوا پێشنیار.

لەکۆتاییدا، سەرباری ئەنجامەکان، پوختەی باسەکە بە عەرەبی و ئینگلیزی پێشکەشکراون و لیستی سەرچاوەکانیش خراوەتەڕو.

(بەشی یەکەم)

(گرفتەکانی نوسین بە ئەلفوبێی عەرەبی و لاتینی)

سەربارى کێشەی نەبونی زمانی ستانداردی کوردی و دابەشبونی زمانی کوردی بەلای کەمەوە بەسەر چوار دیالێکتی سەرەکی، کورد لە کێشەی نەبونی ڕێنوسێکی یەکگرتوش ڕزگاری نەبوە. ئەگەرچی وتار و نوسینی زۆر لەم بارەیەوە نوسراون[١]، بەڵام زۆربەیان لە خەمخۆری نوسەرەکانیان هەست و بۆچونی تایبەتی خۆیان بەکارهێناوە بۆ چارەسەری ئەو گرفتانە و ڕێژەیەکی کەمیان پێوەرەکانی زانستی زمانیان بەکارهێناوە، پتر پشتیان بە لاساییکردنەوەی ئەلفوبێی عەرەبی بەستوە. زۆربەیان (فۆن و فۆنێـم[٢]) یان (دەنگ[٣] و پیتیان) لەیەك جیانەکردۆتەوە[٤]، بۆیە هەندێ پیتی سەربارِیان بۆ نوسینی کوردی زێدەکردوە و لە ئەنجامدا گرفتێکی گەورەیان بۆ ئەلفوبێی کوردی دروستکردوە و بە سڕینەوەی ئەو پیتانە لەسەر بنەڕەتێکی زانستی زۆربەی گرفتەکان چارەسەردەبن.

Nmwne	pyt	نمونه	پیت	ژ
ʔzad, ĕʔre, ʔestĕre, ʔy̯ş, ʔwmĕd	ʔ	ئازاد، ئێرە، ئەستێرە، ئیش، ئومێد	ئـ	-١
ewan, were, derewe	e	ەوان، وەرە، دەرەوە	ە	-٢
aw, mastaw, awarekan	a	او، ماستاو، اوارەکان	ا	-٣
bax, berdbaran, nayab	b	باخ، بەردباران، نایاب[٥]	ب	-٤
perdax, kepr, top	p	پەرداخ، کەپر، تۆپ[٦]	پ	-٥
trĕ, temate, awat	t	ترێ، تەماتە، ئاوات	ت	-٦
cwceĭe, cĕbecĕkrdn, bac	c	جوجەڵە، جێبەجێکردن، باج	ج	-٧

١ بڕوانە (گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق "دەستەی کورد"، ب ٩، ١٩٨٢) کە تایبەتە بەم گرفتەی زمانی کوردی.

٢ (فۆنێم بەو دەنگانە دەوترێ کە لە زماندا وشە پێکدەهێنن و بە گۆڕان و لاچوونیان واتا دەگۆڕن). (د. ئەورەحمانی حاجی مارف گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق "دەستەی کورد"، ب ٩، ١٩٨٢، ل١٧).

٣ ("دەنگ" لە ڕێگای ئەندامەکانی ئاخاوتنەوە دەردەبڕرێت و بە هۆی بیستنەوە هەستی پێ دەکرێ. "پیت" وێنەی دەنگە، بە نیشانە لە نووسیندا دیارکراوەو بە هۆی بینینەوە وەردەگیرێ). (هەمان سەرچاوە، ل١٦).

٤ ("فۆنێم" لە "دەنگ" گرنگترە، چونکە جیاوازی دەخاتە نێوان وشەوە. هەمو فۆنێمێك دەنگە، بەڵام هەمو دەنگێك فۆنێم نیە.). (هەمان سەرچاوە، ل١٧).

٥ هەر وشەیەك کۆتایی بە پیتی (ب) هاتبێ، گومانی لێ دەکرێ لە بنەڕەتدا کوردی بێ.

٦ ئەو وشانەی کۆتاییان بە پیتی (پ) دێ، لە کوردیدا کەمن.

ç̮aw, kewç̮k, xaç̮	ç̮	چاو، کەوچك، خاچ	چ	٨-
ḧesanewe, ḧewt, ḧewanewe	ḧ	حەسانەوە، حەوت، حەوانەوە	ح	٩-
xwda, xwrma, bax	x	خودا، خورما، باخ	خ	١٠-
dar, berd, bax	d	دار، بەرد، سەردان	د	١١-
trĕ, petate, serdan	r	ترێ، پەتاتە، مزگەوت	ر	١٢-
ĕȓbaz, pȓĕew, peȓ	ȓ	ڕێباز، پێڕەو، پەڕ	ڕ	١٣-
zozan, zryze, ȓez	z	زۆزان، زریزە، ڕەز	ز	١٤-
jwan, jwjk, kej	j	ژوان، ژوژك، کەژ	ژ	١٥-
sĕw, dersym, aras	s	سێو، دەرسیم، ئاراس	س	١٦-
s̮ew, peĕs̮w, s̮e s̮	s̮	شەو، پەشێو، شەش	ش	١٧-
ulys̮ys̮, uerd, bauebau	u	عەلیشیش، عەرد، باعەباع	ع	١٨-
ẍardan, ẍembar, da ẍ	ẍ	غاردان، غەمبار، داغ	غ	١٩-
fĕnk, sefyn, kef	f	فێنك، سەفین، کەف	ف	٢٠-
vyan, bĕryvan, solav	v	ڤیان، بێریڤان، سۆلاڤ	ڤ	٢١-
qerec, qerebw, boq	q	قەرەج، قەرەبو، بۆق	ق	٢٢-
kwrd, kerkwk, bwk	k	کورد، کەرکوك، بوك	ك	٢٣-
gelawĕj, bergry, merg	g	گەلاوێژ، بەرگری، مەرگ	گ	٢٤-
lawaz, kwlle, serpel	l	لاواز، کوللە، سەرپەل	ل	٢٥-

٢٦-	ڵ	گوڵاڵە،قەڵەو، ساماڵ	ĭ	gwĭaĭe, qeĭew, samaĭ
٢٧-	م	میوان، شەماڵ، شەرم	m	mywan, ș̮amaĭ, ș̮erm
٢٨-	ن	نەورۆز، پەنیر، سامان	n	newroz, penyr, saman
٢٩-	ه	هەواڵ، بەهرە[1]،	h	hewaĭ, behre
٣٠-	و	وریا، تەون، خاو	w	wrya, tewn, xaw
٣١-	وو	فەرموون، کووڕ، دوو	û	fermûn, kr̂û, d û
٣٢-	ۆ	ۆمەر، دەهۆڵ، دۆ	o	omer, dehoĭ, do
٣٣-	ی	یاری، یەریڤان، دیاری	y	yary, yeryvan, dyary
٣٤-	ێ	ێرە، هەولێر، دێ	ĕ	ĕre, hewlĕr, d ĕ
٣٥-	••	من، گرتن، ورد[2]	i	min, girtin, wirid

یەکەم ـ گرفتی دەنگی هەمزە (ئـ):

١-	ئـ	ئازاد، ئێرە، ئەستێرە، ئیش، ئومێد	ʔ	ʔzad, ĕʔre, ʔestĕre, ʔyș̮, ʔwmĕd

دەنگی هەمزە (ئـ) لەو کاتانەدا پەیدا دەبێ، کە دەگێکی بزوێن (ا، ۆ، ێ، ە، ی، و) دەکەوێتە سەرەتای وشەیەك، چونکە لە کاتی گۆکردنی دەنگە بزوێنەکاندا، دەم کراوەیە و هەوا بەبێ هیچ بەربەستێك لە دەمی مرۆڤ دێتە دەرەوە. هەمو بزوێنەکان دەنگی گڕن و تاڵە ژێیەکان دەلەرێنەوە، بەڵام ئەم لەرینەوەیە هیچ بەربەستێك لە ڕێی دەرچونی هەوا دروست ناکا. بۆیە کاتێ دەنگێکی بزوێن دەکەوێتە سەرەتای وشە، پێویستی بە بەربەستێك دەبێ، تاکو هەواکە بگرێتەوە و ڕێگە نەدا، کە هەر دەم کرایەوە، هەوا بێتە دەرەوە. ئەگەرنا پێش ئەوەی قسەکەر دەست بە گۆکردنی ئەو وشەیە بکا کە بە بزوێن دەستپێدەکا، زۆربەی هەوای پەنگ خواردوی سیەکانی دێتە دەرەوە و وشەکەی

---

١ دەنگی (ه) ئەگەر لە پێشان لە کۆتایی وشەکان هەبوبێ، ئێستا ئەو دەنگە لە کۆتایی سواوە و نەماوە، وەك لە (ڕێگاه، نیگاه، لە ڕاهی خوا، جێگاه، ڕەواه ← جێگا، ڕەوا.....هتد).

٢ کاتێ دەنگی (ت) یان (د) بە دوای دەنگی (ر)دا دێن، بزرۆکە دروست نابێ، چونکە سوێنگەی دروستبونیان زۆر لەیەك نزیکە و بواری دەرچونی هەوا نامێنێ.

پێ تەواو ناکرێ و بەم پێیە کرداری ئاخاوتن زۆر گران دەبێ. ئەم دیاردەیەش فۆنەتیکیە و نەك هەر لە زمانی کوردی لە زمانەکانی تریشدا هەیە[1].

هەڵبەتە، ڕێژەی بەهێزی دەنگە بزوێنەکان جیاوازە و بە پێی ڕێژەی کرانەوەی دەم دەگۆڕێ. (ڕێژەی کرانەوەی دەمیش لە دەنگێك بۆ دەنگێك دەگۆڕێ و ئەمەش وایکردوە، کە دەنگەکان دابەش بن بۆ بزوێن و نەبزوێن و بە هۆی بە دوای یەك هاتنیان میکانیکیەتی ئاخاوتن بەردەوام دەبێ. بۆ نمونە، دەتوانرێ، بە شێوەیەکی گشتی بەم شێوەیە دابەش بکرێن)[2]:

ڕێژەی کرانەوەی دەم	دەنگەکان	جۆری دەنگ
کرانەوەی زۆر	ا	بزوێنەکان
کرانەوەی ناوەندی	ۆ ێ	
کرانەوەی ئاسایی	ە	
نیمچەکراوە	ی و	نیمچەبزوێن
نیمچەداخراو	س،ش،ف،ڤ،م،..	نەبزوێن
داخراو	ب،پ،د،ك،گ،..	

بەم پێیە ڕیزبەندیی پیتە بزوێنەکان بەم شێوەیەیە: (ا، ۆ، ێ، ە) و ڕیزبەندیی پیتە نیمچەبزوێنەکان بەم شێوەیەیە: (ی، و). هەریەك لە پیتە بزوێنەکان بکەوێتە سەرەتای وشە دەنگی هەمزە بۆ خۆی دروستدەکا، بەم شێوەیە:

١- پیتە بزوێنی (ا):

بزوێن		نمونە بە پیتی هاوشێوەی عەرەبی	بە پیتی هاوشێوەی لاتینی	نمونەی ئینگلیزی
١	ا	(ئـ)اش، (ئـ)او، (ئـ)اوس	a ş̭aw, aws ,	Are/ɑ:/, Ash/æʃ/

٢- پیتە بزوێنی (ۆ):

بزوێن		نمونە بە پیتی هاوشێوەی عەرەبی	بە پیتی هاوشێوەی لاتینی	نمونەی ئینگلیزی
٢	ۆ	(ئـ)ۆ، (ئـ)ۆمەر، (ئـ)ۆکتۆبەر	o, omer, oktober	O, October /oktðubð/

٣- پیتە بزوێنی (ۆ):

بزوێن	نمونە بە پیتی هاوشێوەی عەرەبی	بە پیتی هاوشێوەی لاتینی	نمونەی ئینگلیزی

١ (چەند پیتێکی کێشەدار لە نوسینی کوردیدا)، د. عەبدوللا حوسێن ڕەسول، گۆڤارا زانکۆیا دهۆك، پەڕبەندا -٧-، هژمارا -١-، تیرمەه ٢٠٠٤، ل٢.

٢ هەمان سەرچاوەی پێشو، ل٣.

٣	ێـ	(ئـ)ێره، (ئـ)ێسته،(ئـ)ێش	ĕre, ĕste, ṣĕ	Egg/eg/, earn/ɜ:n/,

٤- **پیته بزوێنی (ە):**

بزوێن		نمونه به پیتی هاوشێوەی عەرەبی	به پیتی هاوشێوەی لاتینی	نمونەی ئینگلیزی
٤	ە	(ئـ)ەو، (ئـ)ە نجام، (ئـ)ەستور	ew, encam, estûr	Abet /ðbet/, ago /ðgðu/

کاتێ پیتێکی نیمچەبزوێنیش (ی، و) بکەوێته سەرەتای وشه و ببێته بزوێن، واته؛ پیتێکی بزوێنی له دوا نەبێ، ئەوانیش دەنگی هەمزەیان پێویست دەبێ. بەم شێوەیەی خوارەوە:

٥- **پیتی نیمچه[1] بزوێنی (و):**

بزوێن		نمونه به پیتی هاوشێوەی عەرەبی	به پیتی هاوشێوەی لاتینی	نمونەی ئینگلیزی
٥	و	(ئـ)وتی، (ئـ)ومێد، (ئـ)وتێل	wty, wmĕd, wtĕl	**نمونەی ئینگلیزی لەم جۆره نیه**

٦- **پیتی نیمچه بزوێنی (ی)[2]:**

بزوێن		نمونه به پیتی هاوشێوەی عەرەبی	به پیتی هاوشێوەی لاتینی	نمونەی ئینگلیزی
٥	یـ	(ئـ)یش،(ئـ)یدی،(ئـ)ینگلیز	yṣ, ydy, ynglyz	Ear/Iə(r)/, English/IŋglIʃ

کەواته، (کاتێ پیتێکی بزوێن بکەوێته سەرەتای وشه، له بەر ئەوەی دەمی مرۆڤ کراوەیه و بۆ گرتنەوەی هەوا بەربەستێك له ڕێی دەرچونی هەوا نیه، به ناچاری دەنگی هەمزه (ئـ) وەکو دەمگر (صمام/valve)ێك دروستدەبێ و تاکو قسەکەر تانێکی تێ نەداو نەیکاتەوه، ڕێگەی هەوا نادا، له خۆیەوه و بێ سود بێته دەرەوه، بۆ ئەوەی هەواکه پاشەکەوت بێ، بۆ گۆکردنی وشەکه و بەشی ئاخاوتنەکه بکا. چەند بەڵگەیەکی بەهێزیش هەیه بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستیانه:

١ـ تەنیا له کاتێکدا بزوێن له سەرەتا بێ، ئەم (ئـ) هەمزەیه پەیدا دەبێ و ئەگەر بزوێنەکان له سەرەتای وشه نەبون، پێویست بەم دەنگه ناکا و نەبزوێنەکان ڕۆلی ڕێکخستنی تەوژمی هەواکه دەبینن و چۆنیەتی دروستبون و

[1] هەردو دەنگی و) و (ی)، نیمچه بزوێنن، چونکه له کاتی گۆکردنیان ڕێژەی کرانەوەی دەم له نێوان بزوێن و نەبزوێنەکاندایه، واته؛ له چوار بزوێنه سەرەکیەکه ا، ێ، ۆ، ە) کەمتر کراوەیه و له نەبزوێنەکان پتر کراوەیه، بۆیه ئەگەر له بڕگەیەکدا، یەکێ لەم چوار بزوێنه سەرەکیەیان له پێش یا له دوا هات، خۆیان به نەبزوێن دادەنرێن، بەڵام ئەگەر یەکێ لەم بزوێنانەیان له تەك نەهات، ئەوا خۆیان دەبن به بزوێن.ئەم دو دەنگه له نێوان خۆشیاندا کامەیان له سەرەتای بڕگه بێ، نەبزوێنه وی ، یو).

[2] ژمارەی ئەو وشانەی دەنگی و) یان یـ)ی نەبزوێنیان له سەرەتا هاتبێ، زۆرن. بەڵام ژمارەی ئەو وشانەی و) یان یـ)ی بزوێنیان له سەرەتا هاتبێ، زۆر دەگمەنن و ئەوانەش که هەن، زۆربەی له بنەڕەتدا کوردی نین. هەروەها وشەی ڕەسەنی کوردی، دەنگی (ۆ)ی له پێشەوه بێ، دیسان زۆر کەمن:

(و)ی نەبزوێن	(و)ی بزوێن	(یـ)ی نەبزوێن	(یـ)ی بزوێن
وریا ، وەره ، ورچ ، وشه ، وشتر ، وازی ، وێران ، وانه ، ویستن ، وشك	ئوتی ، ئوتێل ، ئومێد ، (زۆر جار دەنگی (هـ) له جیاتی دەنگی (ئـ) بەکار دێ، دەشێ دەنگی (هـ) بنەڕەت بێ).	یەزدان ، یار ، یاری ، یان ، یانزه ، یاد ، یاسا ، یاساخ ، یانه ، یەك ،	ئیش (عیش)، ئینجا(إن جاه)،

گۆکردنی ئەوان دەسەڵات بە سەر چاودێری کردنی ڕەوگەی هەواکە پەیدا دەکا، هەربۆیەش کاتێ هەمان وشەی هەمزەدار فۆڕمێکی تری بکەوێتە پێش، بزوێنەکە پێویستی بە هەمزەکە نامێنێ ، بێ ئەوەی کار لە واتا بکا:

	بزوێنی سەرەتای هەمزەدار	هەمان وشە لە دوای فۆڕمێك
ا	(ئـ)او ، (ئـ)اش ، (ئـ)ا	ماستاو، باراش ، نا
ۆ	(ئـ)ۆ ، (ئـ)ۆمەر	دۆ، مامۆمەر
ێـ	(ئـ)ێرە ، (ئـ)ێش	لێرە، سەرێشە
ە	(ئـ)ەنجام ، (ئـ)ەستور	دەرەنجام، ورگەستور
و	(ئـ)وتو، (ئـ)ومێد، (ئـ)وتێل	قوتو،ناومێد، موتێل
یـ	(ئـ)یش، (ئـ)یدی، (ئـ)یتر	پرِیش، چیدی، چیتر

٢- پەیدابونی هەمزە (ئـ) لە دەسپێکی بزوێنی سەرەتا، لە زمانەکانی تریشدا هەیە و دیاردەیەکی فۆنەتیکیە، نەك فۆنۆلۆجی، (بڕوانە نمونە ئینگلیزیەکانی سەرەوە). ئەگەر نمونە کوردیەکانیش بە پیتی لاتینی بنوسرێنەوە، پێویست بە هەمزە ناکا، (بڕوانە، نمونە کوردیەکانی سەرەوە بە پیتی لاتینی، لە هەمان خشتەدا).

٣- دانان و دانەنانی ئەم هەمزەیە (ئـ)[1] لە نوسیندا، کار لە چۆنیەتی دەربڕینی وشەکە و لە واتای وشەکەش ناکا. کەواتە، ئەم دەنگە فۆنێم نیە و تەنیا ئەرکی فۆنەتیکی هەیە، چونکە فۆنێم، کورتترین دەنگە کە واتا دەگۆڕێ. بەم جۆرە ئەگەر فۆنێم نەبێ، ڕەوا نیە لە نوسیندا هێمایەکی وەکو پیتی بۆ دابنرێ)[2].

(ئەنجام و پێشنیار)

١- هەمو بەڵگەکان دەیسەلمێنن، کە هەمزە (ئـ) فۆنێم نیە لە زمانی کوردیدا، کەواتە، پێویست ناکا، نرخێکی بۆ دابنرێ و پیتێکی بۆ تەرخان بکرێ. بۆیە، وا ڕاستترە لە نوسیندا نەنوسرێ. ڕەنگە ڕاهاتن لەسەر نەنوسینی ئاسان نەبێ، چونکە بە نوسینی ڕاهاتوین، بەڵام نەنوسینی گرفتێکی ڕەنوسمان چارەسەر دەکا.

٢- دەبێ، بەو بڕیارەدا بچینەوە، کە دەڵێ: بڕگەمان نیە، بە بزوێن دەست پێ بکا، یان بڕگەمان نیە، تەنیا لە بزوێنێك پێکهاتبێ ، وەك لەم دەقە دەرەکەوێ:

(منالْ): باوکە جلەکانت بۆ هێنام؟

---

[1] ئەم دەنگە لەسەرەتادا نەدەنوسرا، لە نوسینەکانی پێش ساڵی ١٩١٩ نیگاری هەمزە (ئـ) نابینرێ، بەڵام لە دواییدا بە لاسایی کردنەوەی سەر و ژێر و بۆر (فتحە، کسرە و ضمە)ی عەرەبی، یەکە مجار لە شێوەی (أ) و دواییش لە شێوەی (ئـ) لە نوسینی کوردیدا پەیدا بوە. لە زمانی عەرەبیدا هەمزە فۆنێمێکە لادانی دەبێتە هۆی واتاگۆڕین . هەندێ جار دەنگی هەمزە (و) دەکەوێتە کۆتایی ئەو وشانەی کۆتاییان بە بزوێنی (ە) هاتوە، وەك لە وەڵامدانەوە بە نەرێ: (نەو، بەو)، ئەمەش دیسان بۆ گرتنەوەی هەواکە بە کار دێ.

[2] (چەند پیتێکی کێشەدار لە نوسینی کوردیدا)، د. عەبدوللا حوسێن ڕەسول، گۆڤارا زانکۆیا دهۆك، پەربەندا -٧-، هژمارا -١-، تیرمەه ٢٠٠٤، ل٤.

(**باوك**): (ئـ)ـا.

(**دایك**): **نەچی ئەمانەش پیس بکەی!.**

(**منالّ**): (ئـ)یَ، (ئـ)یَ !.

دوەم ـ گرفتی دەنگی (ح) و (ع):

-٩	ح	حەسانەوە، حەوت، حەوانەوە	ḧ	ḧesanewe, ḧewt, ḧewanewe
-١٨	ع	عەلیشیش، عەرد، باعەباع	u	ulyșyș, uerd, bauebau

ئەگەر سەرنجێکی زمانە هیندۆئەوروپیەکان بدەین، بەتایبەتی زمانەکانی ڕۆژاوا، دەبینین: ئەم پیتانە لە نوسین بە پیتی لاتینیدا نین و تەنانەت لەو زمانانەی بەو پیتانەش دەنوسن لە ئارادا نین[1]. ئەم سەرنجە پرسیارێکمان لا دەوروژێنی: ئایا ئەم دو دەنگە لە زمانی کوردیدا فۆنێمن، یان نا؟

هەروەها دیاردەی ئاڵوگۆڕکردن و تێکەڵکردنی هەردو دەنگی ح) و ع) لە ئاخاوتندا بەتایبەتی لە ناوچەی شێوەزاری سۆرانی لە دیالێکتی ناوەڕاستدا[2]. ئەمەش پرسیارێکی تر دەوروژێنێ: ئایا ئەم دو دەنگە لە زمانی کوردیدا دو ئەلۆفۆنی هەمان فۆنێمن، یان دو فۆنێمی جیان؟، دیسان ئایا وشەی کوردی ڕەسەنمان هەیە، ئەم دو دەنگەی تیادا بێ؟ .

ئەگەر بە شێوەیەکی وردتر، ئەم دو دەنگی (ح) و (ع) بخەینە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوە، دەگەینە ئەم تێبینیانەی خوارەوە :

١ـ لەوە دەچێ، دەنگی (ح) و دەنگی (ع) دو دەنگی ڕەسەنی کوردی نەبن و بە کاریگەریی زمانی عەرەبی لە سەر زمانی کوردی هاتبنە ناو زمانی کوردیەوە، بە بەڵگەی ئەوەی لەو زمانە هیندۆ-ئۆروپیانەدا بەدی ناکرێن کە نەکەوتونەتە ژێر کاریگەریی زمانی عەرەبی، بە تایبەتی گەلە هیندۆ-ئۆروپیە ناموسوڵمانەکان، جگە لەمەش ئەو وشە کوردیانەی یەکێ لەم دو دەنگەیان تیادا بێ، زۆر دەگمەنن و ئەوانەش کە لە ئارادان، گومانی ڕەسەنایەتی و خۆماڵیان لـێ دەکرێ.

ئەو وشانەی دەنگی (ح)یان تیادا بێ، وەك: (حەفتە/هەفتە، حەوت/حەفت، حەفتا) دەشێ، لە هەفتەوە وەرگیرابن، واتە؛ (هـ) گۆڕابێ بۆ (حـ). هەرچی (حەوانەوە) و (حەسانەوە)ن، ئەمانەش لەوە دەچێ، لە (احتواء) و (أحسن)ەی عەرەبیەوە وەرگیرابن. ئەو وشانەی دەنگی (ع)یان تیادا بێ، وەك: (باعەباع، عەلیشیش). جگە لەمانە

---

[1] ئەم پیتانە (ح، ع) لەوە دەچن، دوای هاتنی ئاینی ئیسلام و بە کاریگەریی زمانی عەرەبی لە سەر گەلانی ڕۆژهەڵات دروست بوبن، ئەگەرچی زۆربەی ئەو گەلانەی کەوتونەتە ژێر ئەو کاریگەریە، تا ئێستاش ناتوانن، وەکو خۆیان گۆیانبکەن، وەك گەلانی فارسی، بلوجی، ئەسیتی، پشتو ....هتد، زۆربەیان (ح) دەکەن بە (ه) و (ع) دەکەن بە هەمزە. وەك (محەممەد) دەبێتە (مهەممەد) و (عەلی) دەبێتە (ئەلی). لە هەندێ ناوچەی باشوری کوردستانیش وەك، پارێزگای هەولێر لای نەخوێندەواران ئاڵوگۆڕ، یان تێکەڵ دەکرێن.

[2] ئەم دیاردەیە لای نەخوێندەواران زۆرە، بەڵام لە نوسیندا بە دەگمەن ڕودەدا، بە تایبەتی لای چینی ڕۆشنبیر، هەڵبەتە چینی نەخوێندەواریش بۆ لێکۆڵینەوەی وەسفی شیکاری بە کەرەسە و سەرچاوەی پەسەندتر دەزانرێ، لە چینی خوێندەوار کە دیاردە شارستانیەکان کاریگەریی زۆرتریان کردۆتە سەر شێوەی ئاخاوتنی خوێندەوار و ڕۆشنبیرەکان.

بە دەیان وشەی عەرەبی بە تایبەتی ناوەکان هاتونەتە ناو زمانی کوردی. بێ گومان، بۆ زاڵبونی هەر زمانێك، قۆناغی هاتنی وشە، پێش قۆناغی دەنگە. بەم پێیە بە وردبونەوە لە زمانی ڕەسەنی کوردی، بۆمان دەردەکەوێ چەند وشەیەکی ڕەسەن، بە هەر یەکێ لەم دو دەنگە لە زمانی کوردیدا نین.

٢ـ ئاڵوگۆڕکردنی ئەم دو دەنگە لە زمانی کوردیدا، (بە تایبەتی لە شێوەزاری سۆرانیی دیالێکتی ناوەڕاستدا)، نابێتە هۆی گۆڕانی واتا. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆیەکی وەك: ناڕەسەنی ئەم دو دەنگە لە زمانی کوردیدا و دروستبونیان لە هەمان شوێنگەی قوڕگدا. تەنیا جیاوازییان لەوەدایە: دەنگی (ح) کپە و دەنگی (ع) گڕە، هەرچەندە تێکەڵکردنیان لە ناو چینی ڕۆشنبیران زۆر دەگمەنە. ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ، لە زمانی کوردیدا دەتوانرێ، بە پێوەری زمانەوانی بە ئەلۆفۆنی یەکتر دابنرێن.

٣ـ لە نوسینی کوردی بە پیتی لاتینیدا، ئەم دو دەنگە نرخیان بۆ دانەنراوە و هیچ هێمایەکیان بۆ نەکراوە بە پیت، ئەوەی بۆیان دانراوە، وەك (ح=ḧ) و (ع=u) هەوڵ و بۆچونی تایبەتی و تاکەکەسین و جێی خۆیان لە سەرجەم نوسینەکان بە لاتینی نەکردۆتەوە و بە پێچەوانەوە، تا ئێستا (ھ) لە بری (ح) دەنوسرێ و لە بری (ع)یش ئەو بزوێنە دەنوسرێ کە بە دوایەوە دێ، واتە؛ وەك هەمزە نرخی نەدراوەتێ.

٤ـ لە لایەکی تر، دەنگی (ح) لە زۆربەی وشەکاندا ئاڵوگۆڕی شوێن لەگەڵ (ھ) دەکا و لەو شوێنانەدا دەبنە ئەلۆفۆنی یەکتر. دەنگی (ع)یش لە زۆربەی وشەکاندا ئاڵوگۆڕی شوێن لەگەڵ هەمزە (ء) دەکا و خۆی نامێنێ و لەشوێنی ئەو وەستانێك دروستدەبێ و بزوێنەکەی دوای ئەو، هەمزەیەك دروست دەکا. وەك لەم خشتەیەی خوارەوە:

ھ ↔ ح	ع ↔ (ء)
هەفتە ↔ حەفتە	عاسمان ↔ (ء)اسمان
هەتا ↔ حەتا	عەرد ↔ (ء)ەرد
هیشك/هشك ↔ حشك (دیالێکتی ژورو)	قوڕعان ↔ قوڕ(ء)ان
هەسار ↔ حەسار	عومەر ↔ (ء)ۆمەر
هەرەکەت ↔ حەڕەکەت	عێل ↔ (ء)ێل
هەرد ↔ حەرد	عەزیزم ↔ (ء)ەزیزم
هەمی ↔ حەمی (دیالێکتی ژورو)	عەول ↔ (ء)ەول (أوَل) (دیالێکتی ژورو)

گوناهە ↔ گوناحە	**عەیش/عیش ↔ (ء)یش**
تەھھا! ↔ تەححا!	**عافەرین ↔ (ء)افەرین**
	عارەق ↔ (ء)ارەق

ئەنجام و پێشنیار:

لە بنەڕەتدا، هەردو دەنگی (ح، ع) کوردی ڕەسەن نین و لە عەرەبی هاتونەتە ناو زمانی کوردی و تا ئێستا وشەی ئەوتۆیان پێ دروست نەبوە، کە ئاڵوگۆڕیان ببێتە هۆی واتا گۆڕان. دەشێ، دەنگی (ھ)، لە شوێنی (ح) دابنرێ، بێ ئەوەی واتا بگۆڕێ و هەمزە (ء)، کە لە کوردیدا فۆنێم نیە، شوێنی (ع) دەگرێتەوە، بێ ئەوەی کار لە واتا بکا. جگە لەمەش، بە پیتی لاتینی هێمایان بۆ نەکراوە. دەشێ، هەردوکیان لە ڕیزبەندیی پیتەکان بسڕێنەوە.

سێیەم ـ گرفتی دەنگی (خ) و (غ):

١٠-	خ	**خودا، خورما، باخ**	x	xwda, xwrma, bax
١٩-	غ	**غاردان، غەمبار، داغ**	ẍ	ẍardan, ẍembar, da ẍ

لە ئاخاوتنی کوردیدا، زۆر وشە هەن، کە هەرجارەی بە یەکێ لەو دو دەنگە دەبیسرێن، یان دەنوسرێن، بێ ئەوەی کار لە واتایان بکا. بۆ نمونە وەك: (خەم/ غەم، خونچە/ غونچە، باخ/ باغ، داخ/ داغ، خیرەت/ غیرەت، دۆزەخ/ دۆزەغ،). ئایا کامەیان ڕاستە؟ یان ڕەسەنە؟ ئایا ئەم دو دەنگەش ئەلۆفۆنن یان نا؟.

چەند سەرنجێك دەربارەی دەنگی (خ) و دەنگی (غ) :

١ـ ئەگەر سەیری دیوانە کۆنەکانی شاعیرە کلاسیکیەکان بکەین، دەبینین، زۆربەی ئەو جۆرە وشانە، بە پیتی (غ) نوسراون. بەڵام بە تێپەڕبونی کات، بەرە بەرە تا بەرەو سەردەمی نوێ بێین، ڕێژەی بەکارهێنانی پیتی (خ) زۆرتر دەبێ بەرامبەر پیتی (غ). دەشێ، ئەمەش بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی دەنگی (خ) لە گۆکردندا، سوکترە لە دەنگی (غ). چونکە دەنگی (خ) کپە و دەنگی (غ) گڕە. ئەگەرچی هەردوکیان لە هەمان شوێنگەی قوڕگ و بە هەمان چەشن دروستدەبن.

٢ـ لە کۆمەڵێ وشە لە شوێنی یەکتر بەکاردێن و کار لە واتای وشەکان ناکا، بەتایبەتی دەنگی (خ) دەتوانێ، لە هەمو وشەیەك لە شوێنی دەنگی (غ) بەکاربێ. بەڵام دەنگی (غ)، لە هەمو وشەیەك لە شوێنی (خ) بەکارنایێ، وەك لەم وشانەدا نەبینراوە (غ) لە شوێنی (خ) بەکاربێ: (خودا، خورما، خاڵ، خاوێن، خراپە، خوشك، خوێ، خێرا،

ئۆخەی، خەون، خەو، خەریك، خانو، خەستەخانە.…)، ئەگەرچی هەندێ وشەش هەیە، بە زۆری هەر (غ) بەکاردێ، بەڵام ئەم وشانە هەر لە بنەڕەتدا لە عەرەبییەوە بە (غ) دابەزیون بۆ کوردی، وەك: (غیرەت، غاردان، غەریب…).

٣ـ بە گەڕان بە ناو دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا، دەتوانین، وشە بدۆزینەوە، بە ئاڵوگۆڕی (خ) و (غ) واتایان بگۆڕێ، وەك: (خار = دڕك)، (غاردان = ڕاکردن)، بەڵام (خار) لە دیالێکتی خوارو (شێوەزاری لوڕی....) واتای (دڕك) دەبەخشێ و (غاردان) لە دیالێکتی ناوەڕاست (شێوەزاری سۆرانی)، هەروەها (غار) بە تەنیا بەکار نەهاتوە و لە گەڵ چاوگی (دان) لێکدراوە، دیسان لە دیالێکتی خوارو لە بری (غاردان) چاوگی (دەوکردن) بە کاردێنن و لە دیالێکتی ناوەڕاستیش لە بری (خار) وشەی (دڕك) بەکاردێنن، واتا؛ هەردو فۆڕمەکە لە هەمان دیالێکت نین.

ئەنجام و پێشنیار:

لەم سەرنجانەی سەرەوە دەرەکەوێ، دەتوانرێ، دەنگی (غ) بە ئەلۆفۆنێکی (خ) دابنرێ و دەشێ، پیتی (خ) لە بری (غ)یش بنوسرێ و ئەمەش نابێتە هۆی واتاگۆڕین، لەم بارەشدا، ئارەزوی چۆنیەتی گۆکردنی بۆ قسەکەر دەمێنێتەوە[1].

چوارەم ـ گرفتی دەنگی (و) و (وو):

٣٠-	و	وریا، تەون، خاو	w	wrya, tewn, xaw
٣١-	وو	فەرموون، کووڕ، دوو	û	fermûn, kr̂û, d û

تا ئێستا زۆر لە نوسەران گرفتی نوسینی یەك (و) و دو (وو)یان هەیە، تەنانەت هەندێ جار، لە هەمان نوسیندا چەندین وشە بە هەردو شێوە دەبینرێن، وەك: (وڵات/ ووڵات، وشە/ ووشە، نوسین/ نووسین، جوتیار/ جووت، چوون/ دەچوین، بووك/ بوکێنی، سووك/ سوکایەتی، پەڕتووك/ پەڕتوکخانە…(گەلێك لەو ووشانەی دەنگداری ((و=u))ی کورتیان تێدایە کردوویانە بە دەنگداری ((وو= û))ی درێژ. ئەمە گێرەشێوێنییێکە لە ئیملا و ڕاست نووسینی زمانی کوردیدا. ئەم هەڵانە گەلـێ زۆرن لە نووسینی بڵاوکراوەدا.)[2].

ئەو سەرنجانەی دەربارەی دەنگی (و) یا (وو) تێبینی دەکرێن:

١ـ دەتوانرێ شوێنی (و)ە کورتەکان و (وو)ە درێژەکان، بەم شێوەیەی خوارەوە، دەستنیشانبکرێن:

أـ ئەگەر (و) لە <u>سەرەتای بڕگەبێ، کورتە</u>:

واتا، وازی، واژە، واڵا، وانە، وەچە، وەرین، وەرز، وەرگرتن، وەرد، وەرە، وەرزێر، وەستان، وەنەوشە، ورتە، وریا، ورچ، وردە، ورشە، وشك، وڵات، وتار، وڵاخ، وێران، وێنجە، وێژە، وێنە، ویستن، …

١ (چەند پیتێکی کێشەدار لە نوسینی کوردیدا)، د. عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، گۆڤارا زانکۆیا دهۆك، پەڕبەندا -٧-، هژمارا -١-، تیرمەھ ٢٠٠٤، ل١٠.

٢ (پاراستنی ئەدگاری نەتەوەیی لە ووشەی فەرهەنگی زمانی نووسینی کوردیدا)، مارف خەزنەدار، گۆڤاری ئەکادیمی، کۆڕی زانیاری کوردستان، ژمارە ٤، ٢٠٠٦، ل٢٠.

ب ـ ئەگەر (و) لە ناوەڕاستی بڕگە بێ، کورتە:

جوان، چەوت، حەوت، خەوت، دوان، ڕوان، ژوان، شوان، گوان، لوان، خوڕ، دوڕ، کوڕ، شوڕ، گوڕ، لوڕ، هوڕ،......

بەڵام ئەگەر لە ناوەڕاست بێ و یەکێ لەم سێ پیتەی (ر، ك، ن) بە دوادا بێ، درێژ دەبێتەوە:

پور، تور، دور، زور، ژور، سور، . بوك، پوك، توك، سوك، نوك، .بون، چون، ڕون،

ج ـ ئەگەر (و) لە کۆتایی بڕگە بێ و نەبزوێن بێ، (واتە؛ بزوێنێکی لە پێشدا هاتبێ)، کورتە:

ئاو، ئەو، چاو، جاو، خەو، خاو، خێو، دێو، ڕاو، زیو، سێو، شێو، شیو، لاو، لێو، مێو، ناو،........

بەڵام ئەگەر (و) لە کۆتایی بڕگە بێ و بزوێن بێ، (واتە؛ بزوێنێکی لە پێشدا نەهاتبێ)، کورتە:

بو، تو، جو، چو، خو، دو، ڕو، زو، شو، مو،

٢ـ دەنگی (و) بە پێی کەوتگەی لە بڕگەدا کورتی و درێژیەکەی دەگۆڕێ. واتە؛ پتر لە ئەلۆفۆنێکی هەیە، هەرچەندە کورت و درێژیی پیتەکە دەسکاری و ئاڵوگۆڕ بکرێ، واتای وشەکە ناگۆڕێ، جگە لە وشەی (کوڕ)، لە درێژکردنەوەی (و)دا، واتای دەگۆڕێ و دەبێتە (کووڕ)، واتە، ئەم وشەیە لە گریمانەکە ناوێزە دەرەچێ و دەشێ، ئەم تاکە وشەیە بە دو (و) بنوسرێ. واتە؛ وشەی (کوڕ) سێ فۆنێمە: (ك+و+ڕ)، بەڵام وشەی (کووڕ) چوار فۆنێمە: (ك+و+و+ڕ).

٣ـ لە چاوگە (و)یەکاندا، گرفتی یەك (و) و دو (و) پتر ئاشکرا دەبێ، چونکە لە هەشت چاوگە (و)یەکەی شێوەی نوسینی ناوەڕاستدا، دو چاوگ، یەك (و)یان هەیە، کە مۆرفیمی کاتی ڕابوردوە و شەش چاوگ، دو (و)یان هەیە: یەکێکیان، لەگەڵ ڕەگی کارەکە دایە و یەکێکیان، مۆرفیمی کاتی ڕابوردوە، وەك لەم خشتەیەدا دیارە:

چاوگ لە شێوەی نوسیندا	چاوگ لە هەندێ شێوەزاری تردا	ڕەگی چاوگ	مۆرفیمی کاتی ڕابوردو	(ن)ی چاوگ
بون	بین	بـ	و / یـ	ن
چون	چین	چـ	و / یـ	ن
جوون	جوین/جاوین	جو	و / یـ	ن
دروون	دروین/دورین	درو	و / یـ	ن
سوون	سوین/سوان	سو	و / یـ / ا	ن
فەرموون	فەرموین	فەرمو	و / یـ	ن
گروون	گروین/گروان	گرو	و / یـ / ا	ن
هەنوون	هەنوین	هەنو	و / یـ	ن

٤ـ تێبینی ئەوە دەکرێ، دەنگی (و)، زۆر جار لە دیالێکتی ژورودا، دەبێتە (ڤ). وەك: (چاو/ چاڤ)، (سێو/ سێڤ)، (نوسین/ نڤیسین)، (نوستن/ نڤستن)، (ئەوین/ ئەڤین)، (وڕەوڕ/ ڤڕەڤڕ)، (سوڕایەوە/ ڤەسڕا/ ڤەزڤڕا)....هتد.

لێرەدا مەبەست ئەوە نیە، کامە دەنگ ڕەسەنترە، بەڵام مەبەست ئەوەیە، لە دیالێکتی ژورو و ناوەڕاستدا لەم جۆرە وشانە دەبنە ئەلۆفۆنی یەکتر، بەڵام گرفتەکە لەوەدایە، لە هەندێ وشەدا هەرگیز (و) نابێتە (ڤ)، وەك لە (وەرە، کوشتن، ....)، هەروەها (و)ی درێژ نابێتە (ڤ)، یان لە هەندێکیان (ڤ) نابێتە (و) وەك لە (مرۆڤ، ڤیان،....).
لەگەڵ هەمو ئەمانەشدا، دەتوانرێ، دەنگی (ڤ) بکرێتە ئەلۆفۆنێکی دەنگی (و)، چۆنیەتی گۆکردنەکەشی بە پێی وشەکە دەگۆڕێ، هەروەکو ئەم دیاردەیە لە زمانی فارسیدا زۆر باوە. ڕێژەی بەکارهێنانی دەنگی (ڤ) لە دیالێکتی ناوەڕاستدا زۆر دەگمەنە، بەڵام لە دیالێکتی ژورودا زۆرە. بۆیە ئەو پێشنیارە پتر تایبەتە، بە دیالێکتی ژورو. بەڵام ئەگەر ئەوە بکرێ، دەبێتە هەنگاوێکی مەزن بەرەو پتر نزیکبونەوەی هەردو دیالێکتەکە. بەم شێوەیە، ئەم وشانەی وەکو (کەو، شەو، چاو، لێو، سڵاو، ئەوین، ناو، سوڕان، نوستن، شوان ....هتد)، لە ناوەڕاستدا بە (و) دەخوێنرێنەوە و لە ژوروشدا بە (ڤ) دەخوێنرێنەوە.

ئەنجام و پێشنیار:

لە کوردیدا دەنگی (و)، کورت بێ، یا درێژ، یەك فۆنێمە و پێویست بەوە ناکا، بە دو شێوە بنوسرێ. چونکە واتا ناگۆڕێ. تەنیا وشەی (کووڕ)، پێویستە بە دو (و) بنوسرێ. لە گەڵ ڕەچاوی چاوگە (و)یەکان. وەك، لە خشتەی سەرەوە. هەروەها دەشێ، دەنگی (ڤ)ش بە ئەلۆفۆنێکی (و) دابنرێ.

پێنجەم ـ گرفتی دەنگی یەك (ی) و دو (یی):

-٣٣	ی	یاری، یەریڤان، دیاری	y	yary, yeryvan, dyary

نوسینی پیتی (ی)، بە تایبەتی ئەگەر لە سەرەتای وشە بێ، گرفت پەیدا ناکا. بەڵام گرفتەکانی نوسینی (ی) لەم دۆخانەدا پەیدا دەبێ:

١ـ کاتێ ناوێك کۆتایی بە پیتی (ی) هاتبێ و بەهۆی (ی) ئامرازی پەیوەندیەوە، بە ناوێکی تر ببەسرێتەوە، پێویستە ڕەچاوی ئەوە بکرێ، کە سەرجەم دەبێتە دو (ی). وەك:

ـــ ئازادیی کوردەکان، بە ڕادەی ڕۆشنبیریی گەلانی دەوروبەرەوە بەندە.

ـــ شانۆگەریی - یاریی منالان - پەریی - خوشکم ئامادەی کردبو.

لە گۆکردندا، ئەم دو (یی)ە، وەك یەك (ی) گۆ دەکرێن. چونکە دەکەونە یەك بڕگە و دەنگی (ی)ـە بزوێنەکە، دەنگی (ی)ـە نەبزوێنەکە خامۆشدەکا.

٢ـ کاتێ ناوێك کۆتایی بە پیتی (ی) هاتبێ و ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك، یان کۆی (دەستەی خاوەنی)ی بە دوادا بێ، دەبێ ڕەچاوی ئەوە بکرێ، دەبێتە دو (ی). وەك:

ـــ کوردەکان ئاشتی خوازن، ئازادییان لـێ زەوت مەکەن.

ــــ ئەو قوتابیە زۆر زیرەکە، دیاریی پێ بدەن.

٣ـ کاتێ ناوێك کۆتایی بە دو پیتی (یی) هاتبێ و بەهۆی (ی) ئامرازی پەیوەندیەوە بە ناوێکی تر ببەسرێتەوە، یان ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك، یان کۆی (دەستەی خاوەنی)ی بە دوادا بێ، پێویستە ڕەچاوی ئەوە بکرێ، کە لە ڕوی تیۆریەوە سەرجەمیان دەبێتە سێ (ی). وەك:

ــــ شاییی دوانە، گڕ لە هەموانە.

ــــ لە بۆشاییی ئاسمان کێشی مرۆڤ کەم دەبێتەوە.

ــــ شاییییان لا مەکەن بە شین.

ــــ بۆشاییی بۆ بە جێ بهێڵە.

بەلام لە ڕوی پڕاکتیکیەوە، نوسینی سێ (ی)←(ییی) ئاسان نیە و لە ڕوی گۆکردنیشەوە، هەروەك دو (ی) گۆ دەکرێن. بۆیە، وا پەسەنددەکرێ، کە هەر بە دو (ی) بنوسرێ.

٤ـ لە کاتی نوسینی کاری ڕابوردو لە چاوگە (ی)یەکاندا، کارەکە کۆتایی بە (ی)ی مۆرفیمی کاتی ڕابوردو دێ، بۆیە دەبێ ڕەچاوی بە دوادا هاتنی ئەو ڕاناوە لکاوانە بکرێ، کە یەکەم پیتیان (ی)ـە، وەك:

ـ من فریم ، تۆ فڕیی ، ئەو فڕیØ ، ئێمە فڕیین ، ئێوە فڕین ، ئەوان فڕین.

ـ من خزیم ، تۆ خزیی ، ئەو خزیØ ، ئێمە خزیین ، ئێوە خزین ، ئەوان خزین.

ـ من کڕیم ، تۆ کڕیت ، ئەو کڕیی ، ئێمە کڕیمان ، ئێوە کڕیتان ، ئەوان کڕییان.

ـ نوسیم ، نوسیت ، نوسیی ، نوسیمان ، نوسیتان ، نوسییان.

٥ ـ کاتێ دەنگێکی بزوێن بە تایبەتی (ـە)، بە دوای دەنگی (ی)دا دێ، ئایا دەبێ بە دو (ی)؟ یان نا؟. لەم بارەدا، لە بەر ئەوەی (ی) نیمچە بزوێنە، دەشێ، بە پێی دابەشی بڕگەکان، بزوێن بێ، یا نەبزوێن. واتە؛ ئەگەر دەنگی (ی) و دەنگی (ـە) هەردویان بە بزوێن دابنرێن و هەر یەکە لە بڕگەیەك دابنرێن، ئەوا پێویستییان بە (ی)ێکی ناوبڕی نەبزوێن دەبێ، بەلام ئەگەر هەردویان لە یەك بڕگە کۆ بکەینەوە، ئەوا دەنگی (ی) دەبێتە نەبزوێن و پێویست بە (ی) ناوبڕی نەبزوێن ناکا، وەك:

ئەگەر (ی) بە نەبزوێن دابنرێ (یەك بڕگە)	ئەگەر (ی) بە بزوێن دابنرێ (دو بڕگە)
ئەم بابەتە دەنگـ/سا/زیە. یان، دەنگـ/ساز/یە.	ئەم بابەتە دەنگـ/سا/زیـ/یـە.
ئەم هەژارە پارەی /نیە/.	ئەم هەژارە پارەی /نیـ/یـە/.
ئەم بۆ/شایـ/یا/نە پڕ بکەوە.	ئەم بۆ/شا/یـیـ/یا/نە پڕ بکەوە.
	دیا/ریـ/یـێـ/کی بۆ بنێرە.

دیــار/یــێـ/کی بۆ بنێره.	

ئاشکرایه، جۆری یەکەم ئاسانتر و بێ گرفتتره، له ڕوی پڕاکتیکیەوه.

ئه نجام و پێشنیار:

ئەو وشانەی کۆتاییان به یەك پیتی (ی)، یان دو پیتی (یی) دێ و پاشگرێکیان به دوادا دێ، که به پیتی (ی) دەست پێ بکا، پێویسته له نوسیندا فەرامۆشی هیچیان نەکرێ، ئەگەر له گۆکردنیشدا دەرنەکەون. هەروەها ئەگەر دەنگی (ی) بزوێنێکی به دوادا هات، وا ئاسانتره، هەردوکیان له بڕگەیەکدا کۆ بکرێنەوه، تاکو پێویست به (ی)ێکی تری ناوبڕ نەکا.

(بەشی دوەم)

(تەوەری یەکەم)

(گرفتەکانی نوسین به ئەلفوبێی هاوشێوەی لاتینی)

پێشەکی:

لێرەدا، به پێویست نازانرێ، باسی مێژوی نوسینەوەی ئەلفوبێی کوردی به هاوشێوەی عەڕەبی یان لاتینی بکەین، چونکه مەبەست ئەوەیه، کورتترین و ئاسانترین ئەلفوبێ بخرێتەڕو که به شێوەیەکی گشتی کورد له هەمو پارچەکانی کوردستان به ئاسانی پێی بنوسێ و به شێوەیەکی تایبەتیش ئاسان بێ بۆ هەمو منالانی کورد به ئاسانی فێری ببن و پێی بنوسن.

له بەشی یەکەمدا، زۆربەی گرفتەکان به پیتی هاوشێوەی عەڕەبی خرانەڕو. هەڵبەته، ئەم گرفتانه نوسینی کوردی به پیتی هاوشێوەی پیته لاتینیەکانیش دەگرێتەوه، بۆیه به پێویستی نازانین، لێرەدا دوبارەی بکەینەوه. تەنیا ئەو گرفتەی له بەشی یەکەمدا باس نەکراوه، گرفتی دەنگی بزرۆکه(i)یه که له نوسین به پیتی هاوشێوەی عەڕەبی دەرناکەوێ، بۆیه لەم بەشەدا، تەنیا باسی ئەو گرفته دەکەین:

گرفتی دەنگی بزرۆکه (i):

٣٥-	••	من، گرتن، ورد	i	min, girtin, wirid

چەند سەرنجێکی گرنگ دەربارەی بزرۆکه تێبینی دەکرێن:

١ـ بزرۆکه (کسرة مختلسة)، ئەو کورته دەنگەیه، که دەکەوێته نێوان دو نەبزوێن. واته؛ له ئه نجامی گواستنەوەی شوێنی دروستبونی نەبزوێنی یەکەم بۆ نەبزوێنی دوەم له ناو دەمدا، نەختێك هەوا دەرەچێ و ئەم بزرۆکەیه

دروستدەکا. بۆ نمونە: لە وشەی (من)دا، هەردو دەنگی (م) و (ن)دا هەوا لە لوت دەرەچێ، بەلام لە (م)دا جوتبونی لێوەکان ڕێگە لە هەوای دەم دەگرێ و لە (ن)دا جوتبونی پێشەوەی زمان و پێشەوەی مەلاشو ڕێگەی هەوای دەم دەگرێ، بەلام تا قسەکەر لێوەکان لێکدەکاتەوە و پێشەوەی زمانی بەرزدەکاتەوە بۆ پێشەوەی مەلاشو، نەختێ هەوا لە میانی ئەو کرداری ڕاگوێزانە دزە دەکا و لە دەم دەچێتە دەرەوە، بەم بڕە هەوایە بزرۆکە دروستدەبێ. ئەم بڕە هەوایەش ئەگەر لە نێوان دو دەنگی کپ بێ، وەك: خت، کش، چك، پف، کپ) بە کپی دەرەچێ و ئەگەر لە نێوان دو دەنگی گڕ بێ، بە گڕی دەرەچێ، وەك: من، ژن، گڤ، بن، بڤ، گن)، بەلام لە نێوان گڕێك و کپێك یان بە پێچەوانە، ئەوا خۆیشی بە ڕێژەی کاریگەریی هەر یەکێك لە دو دەنگەکە گڕ و کپی تێدەکەوێ. ئەم سیمایەش لە دەنگەکانی تر بەو ڕێژەیە نیە کە کپی و گڕیان بە تەواوی بگۆڕێ.

٢ـ دانان و دانەنانی، واتە؛ نوسین و نەنوسینی، نابێتە هۆی تێکدان، یان گۆڕینی واتای وشەکە، وەك: (مـاـن، کوراد، جـاـوان / من ، کورد ، جوان)، کەواتە، ئەم دەنگەش پێناسەی فۆنێمی بە سەردا ناسەپێ و فۆنێم نیە و دیاردەیەکی فۆنەتیکیە.

مـاـن، کوراد، جـاـوان	Min,Kurid,Ciwan	Texts/teksts/, Actions/ækʃns/

٣ـ ئەم دیاردە فۆنەتیکیە لە زمانی تریشدا هەیە، وەك لە هەندێ وشەی ئینگلیزیدا پتر لە سێ کۆنسونانت بەدوای یەکدا دێن و دیاردەکە بە هێشوە کۆنسونانت (Consonant Cluster) ناو دەبەن وەك لە (/Texts/teksts تێکستس)، (/Actions/ækʃns (ئـ)ەکشنس)، (Students/stju:dnts ستیودنتس).

ئایا بۆ لە زمانێکی تری هیندۆ-ۆرو پی ئەبێ، چوار نەبزوێن بە دوای یەکدا بێن و لە کوردیدا نابێ؟ جگە لەمەش بە پێوەری ئێمە بێ، لە نێوان هەمویان ئەم بزرۆکە هەیە.

٤ـ لە بڕگەکاریدا هەندێ جار بزرۆکە(i)، دەنگێکی ئارەزومەندە. واتە؛ پەیدا دەبێ، یان پەیدانابێ، بە تایبەتی لە پێش بڕگەی (وان)دا. بۆ نمونە: ئەگەر هەر یەك لەم وشانە (/شوان/، /جوان/، /ژوان/) بە بڕگەیەك دابنێین، ئەوا بزرۆکە پەیدا نابێ، بەلام ئەگەر بە دو بڕگەیان دابنێین، ئەوا بزرۆکە پەیدا دەبێ (/شـi/وان/، /جــi/وان/، /ژi/وان/). ئەمەش لە گەڵ سیمای فۆنێم ناگونجێ.

<u>ئەنجام و پێشنیار:</u>

ئەگەرچی بزرۆکەش وەکو هەمزە ناتوانرێ، نکوڵی لە بونی بکرێ. بەلام پەیدابونی دیاردەیەکی فۆنەتیکیە، نەك فۆنۆلۆجی. نوسین و نەنوسینی، نە واتا دەگۆڕێ و نە واتا تێکدەدا. کەواتە، فۆنێم نیە و پێویست ناکا، نرخێکی بۆ دابنرێ و پیتێکی بۆ تەرخانبکرێ. بەمەشدا دەبێ، بە یاساکانی بڕگەکاریدا بچینەوە و بڕگەی فۆنەتیکی

و بڕگەی فۆنۆلۆجی لە یەك جیابكەینەوە و دان بەوەدا بنێین، بڕگەی فۆنەتیكیمان هەیە، كە فۆنێم، یا پیتی بزوێنی لە نێواندا نیە. وەك: (من، ژن، گڤ، بن، بڤ، گن، خت، كش، چك، پف، كپ) كە ڕەنگە، دەنگی نێوانیان گڕ، یا كپ بێ. هەروەها دەبێ، لە زمانەكەماندا، دان بە بونی (هێشوە كۆنسونانت) بنێین.

(تەوەری دوەم)

(چەند نمونەیەك لە ئەلفوبێی هاوشێوەی لاتینی)

لێرەدا چەند نمونەیەك لە ئەلفوبێی هاوشێوەی لاتینی دەخەینەڕو كە تا ڕادەیەك جیاوازییان هەیە و تا ئێستا لە لایەن سەرجەم نوسەر و سەنتەرەكانی نوسین و دەزگاكانی ڕاگەیاندنی بینراو بە تەواوی پەیڕەو ناكرێن.

١ــ (لە ساڵی ١٩٢٠دا مامۆستا موحەممەد زەكی و میرزا موحەممەد باشقە ئەلفوبێیەكی كوردییان بە پیتی لاتینی بڵاوكردەوە، بە ناوی ((كتابی اولمینی قرائەتی كوردی))یەوە لە چاپخانەی حكومەت لە بەغدا چاپیان كرد)[1]:

ك	k	ج	j	ى	i	گ	g	ف	f	ه	e	د	d	س	c	ب	b	ا	A
وو	u	ت	t	س	s	ر	r	ق	q	پ	p	ۆ	o	ن	n	م	m	ل	l
ژ	zh	پ	th	ش	sh	خ	kh	غ	gh	ژ	dh	چ	ch	ز	z	یی	y	و	w

٢ــ (حاجی جندی لە ساڵی ١٩٣١دا، قرائەتی ((كتێبا ئەلفبا)) ی بە لاتینی ـ روسی ـ فەرەنسی دانا)[2]:

ژ	ʑ	ز	z	ر	r	د	d	ج	c	خ	x	ح	h	ت	t	ب	b	ا	A
وو	u	و	y	ێ	e	چ	ç	ه	ə	بزرۆكە	ɓ	یی	i	ۆ	o	ى	j	پ	p

٣ــ (توفیق وەهبی بەگ، لە ساڵی ١٩٣٣دا، قرائەتێكی كوردی ((خوێندەواری باو)) بە پیتی لاتینی)[3]:

ر	r	د	d	خ	x	ح،ه	h	چ	ch	ج	c	ت	t	پ	p	ب	b	ا	A
ك	k	ق	q	ڤ	v	ف	f	غ	gh	ش	sh	س	s	ژ	j	ز	z	ڕ	rh
ێ	ê	ى	y	ۆ	o	وو	u	و	w	ن	n	م	m	ڵ	lh	ل	l	گ	g
														ه	e	بزرۆكە	i	یی	iy

٤ــ (كامەران عالی بەدرخان، لە ١٩٣٨دا، لە شام ((ئەلفابێیا من))ی بە پیتی لاتینی - فەرەنسی ئامێز بڵاوكردەوە)[4]:

---

١ (ڕێنوسی كوردی لە سەدەیەكدا)، حامید فەرەج، بەغدا، ١٩٧٦، ل١٥.

٢ هەمان سەرچاوە، ل٢٥.

٣ هەمان سەرچاوە، ل٢٣.

٤ هەمان سەرچاوە، ل٢٧.

A	ا	b	ب	p	پ	t	ت	c	ج	ç	چ	h	ح،ھ	x	خ	d	د	r	ر
z	ز	j	ژ	s	س	ş̭	ش	ẍ	غ	f	ف	v	ڤ	q	ق	k	ك	g	گ
l	ل	m	م	n	ن	w	و	u	وو	o	ۆ	e	ه	ê	ێ	i	بزرۆکه	î	ی

٥ـ (جهمال نهبهز، له ساڵی ١٩٥٧دا، له ژێر ناوی ((نوسینی کوردی به لاتینی)) قرائهتێکی دانا)[١]:

A	ا	b	ب	c	ج	ç	چ	d	د	e	ه	ê	ێ	f	ف	g	گ	h	ه
ḧ	ح	i	بزرۆکه	î	ی	j	ژ	k	ك	l	ل	ï	ڵ	m	م	n	ن	o	ۆ
p	پ	q	ق	r	ر	r̈	ڕ	S	س	ş̭	ش	t	ت	u	و	ü	وو	v	ڤ
w	وێ	x	خ	ẍ	غ	y	ێ	z	ز										

٦ـ موقهدهم عهزیز ئاکرهیی، له ساڵی ١٩٦٧دا، به کوردی لاتینی پهڕتوکێکی وێنهداری به ناوی ((فێربونا زمانێ کوردی پ لاتینی)) له چاپخانهی کوردستان چاپکردوه[٢]:

A	ا	b	ب	c	ج	ç	چ	d	د	e	ه	ê	ێ	f	ف	g	گ	h	ه
i	بزرۆکه	î	ی	j	ژ	k	ك	l	ل	m	م	n	ن	o	ۆ	p	پ	q	ق
r	ر	r̂	ڕ	s	س	ş̭	ش	t	ت	u	ع	û	وو	v	ڤ	w	و	x	خ
y	ی	z	ز																

٧ـ (گیو موکریانی، له ساڵی ١٩٧٢دا، به کوردی لاتینی ئهلفوبێیهکی وێنهداری له شکلی قرائهتدا بڵاوکردۆتهوه)[٣]:

A	ا	b	ب	c	ج	ç	چ	d	د	e	ه	ē	وێ	ê	ێ	f	ف	g	گ
g̲	گی	h	ه	ḧ	ح	i	ی	î	یی	j	ژ	k	ك	k̲	کی	l	ل	ï	ڵ
m	م	n	ن	o	ۆ	p	پ	q	ق	r	ر	r̈	ڕ	s	س	ş̭	ش	t	ت
u	و	û	وو	v	ڤ	w	و	x	خ	ẍ	غ	y	ی	z	ز				

٨ـ د.بائیز عومهر ئهحمهد، له ساڵی ٢٠٠٧ له وتارێکی به ناوی (ئهلفبێی یهکگرتووی کوردی به تیپی لاتینی)[٤]، سی و یهك پیتی هاوشێوهی ئهلفبێیه دهسکاریکراوهکهی جهلادهت بهدرخانی[٥] بۆ زمانی کوردی داناوه:

A	ا	b	ب	c	ج	ć	چ	d	د	e	ی	é	ێ	f	ف	g	گ	h	ه

١ (رێنوسی کوردی له سهدهیهکدا)، حامید فهرهج، بهغدا، ١٩٧٦، ل٣١-٣٢.

٢ (فێربونا زمانێ کوردی پ لاتینی)، موقهدهم عهزیز ئاکرهیی، چاپخانهی کوردستان، ١٩٦٧، ل٧-٩.

٣ (رێنوسی کوردی له سهدهیهکدا)، حامید فهرهج، بهغدا، ١٩٧٦،ل٣٧-٣٨.

٤ (ئهلفبێی یهکگرتووی کوردی به تیپی لاتینی)، د.بائیز عومهر ئهحمهد، گۆڤاری ئهکادیمی، کۆڕی زانیاری کوردستان، ژماره ٥، ٢٠٠٧، ل٢٢٣.

٥ ههمان سهرچاوه، ل٢٢٧.

ق	q	پ	p	ۆ	o	ن	n	م	m	ل	l	ك	k	ژ	j	بزرۆكە	i	ح	h′
ی	y	غ	ẋ	خ	x	و	w	ڤ	v	ئـ	u	ت	t	ش	ś	س	s	ر	r
																		ز	z

(تەوەری سێیەم)

(ئاسانترین ئەلفوبێی کوردی)

لەم ڕۆژگارە ناسك و هەستیارەی نەتەوەی کورد پیایدا تێدەپەڕێ، کە پارچە پارچەیی هەمو لایەنەکانی خاك و زمان و ڕامیاری و ئابوری و کۆمەڵایەتیی گرتۆتەوە، زۆر پێویستی بە هەنگاو و کرداری خۆنەویستانە و هەماهەنگی و یەکانگیریە. پێویستی بە وەلانانی خاڵە ناکۆك و کێشەدارەکانە و تێکەڵبونەوەیە، لەسەر بنەڕەتی خاڵە هاوبەش و بێگرفتەکان.

تا ئێرە لە ڕوی دەنگسازیەوە، گرفتی دەنگە کێشەدارەکان باسکرا و ئەنجام و پێشنیارەکان خرانە ڕو. کە گەیشتینە ئەم ئەنجامانە :

١ـ دەنگی هەمزە (ئـ): دەنگێکە و هەوای دەنگە بزوێنەکانی سەرەتای بڕگە دەگرێتەوە و هەمزە فۆنێم نیە و نابێ، پیتی بۆ دابنرێ.

٢ـ دەنگی (ح) دەنگێکی ڕەسەنی کوردی نیە و دەتوانرێ، بە ئەلۆفۆنێکی دەنگی (ه) دابنرێ و بە فۆنێم دانەنرێ و لە لیستی پیتەکان بسڕێتەوە.

٣ـ دەنگی (ع) دەنگێکی ڕەسەنی کوردی نیە و دەشێ، بکرێ بە هەمزە و وەکو هەمزە مامەڵەی لەگەڵ بکرێ و لە لیستی پیتەکان لابدرێ.

٤ـ دەنگی (غ) دەنگێکی ڕەسەنی کوردیە، بەڵام بەرەو لەناوچون دەچێ و دەگۆڕێ بۆ (خ). دەشێ، بە ئەلۆفۆنێکی فۆنێمی (خ) دابنرێ و لە لیستی پیتەکان بسڕێتەوە.

٥ـ دەنگی (وو) بە هەر شێوەیەك بنوسرێ، کار لە گۆکردنی ناکا و زۆر ئاساییە، ئەگەر لە لیستی پیتەکان نەمێنێ و بە ئەلۆفۆنێکی (و) دابنرێ.

٦ـ دەشێ، دەنگی (ڤ) بە ئەلۆفۆنێکی فۆنێمی (و) دابنرێ.

٧ـ دەنگی بزرۆکە (i)، هەر لە بنەڕەتدا فۆنێم نیە و نوسین و نەنوسینی کار لە هیچ وشەیەك ناکا و پێویستە لە لیستی فۆنێمەکان نەمێنێ.

هەرچەندە لە ڕوی دەنگسازی و فۆنۆلۆجی کوردی، سڕینەوەی (٦) پیتی کێشەدار لە ئەلفوبێی کوردی کارێکی شیاوە و سەرجەم گرفتەکانی نوسینمان بۆ چارەسەردەکا، بەڵام ڕەنگە، بەهۆی ڕاهاتنمان لەسەر نوسینیان نەختێ ئاسان نەبێ. بۆیە لێرەدا پێویستە ڕەچاوی سودەکانی بکەین:

١ــ یەکگرتنەوەی نوسینی کوردی لەسەرجەم پارچە و دیالێکتە کوردیەکان. بەتایبەتی ئەگەر بە پیتەکانی هاوشێوەی لاتینی بنوسرێن.

٢ــ لادانی ئەم پیتانە دەمانگێڕێتەوە، بۆ ڕیزبەندیی خێزانی زمانە هیندۆ ئەوروپیەکان، کە خەریکە لەو خێزانە دوردەکەوینەوە. بەتایبەتی ئەگەر بە پیتەکانی هاوشێوەی لاتینی بنوسرێن. بە پێچەوانەش هەنگاوێك لە کلتوری هەندێ نەتەوەی کۆنە پەرستی داگیرکەری کوردستانیش دوردەکەوینەوە.

٣ــ منالانی کورد لە هەمو دیالێکت و پارچەکانی کوردستان زۆر بە ئاسانتر فێری خوێندنەوە و نوسین دەبن و هاوهەست و هاوسۆزییەکی زیاتریش لە نێوانیان دروستدەبێ.

٤ــ ئێستا ڕۆژگاری ئامێرە ئەلکترۆنیەکان و شارستانیەتی ئینگلیزی زمانەکانە، نوسینی کوردی بە پیتە لاتینیەکان زیاتر نزیکمان دەکاتەوە لەو ئامێرانە و سیستەمی نوسین لە مۆبایل و کۆمپیوتەر و سەتەلایت و ...هتد بەو پیتانە زیاتر کاراسانیمان بۆ دەکا.

٥ــ لیستی ئەم پیتانە هانی خوێندەواران دەدا، وشەی بێگانە بەکارنەهێنن و بگەڕێنەوە، بۆ وشە کوردیە ڕەسەنەکان، بۆ نمونە، لە جیاتی وشەی (شیعر)، وشەی (هۆنراوە/ هۆزان)، لە جیاتی وشەی (غەریب)، وشەی (نامۆ) بەکاربێنن، ...هتد.

٦ــ دەتوانرێ، لەو پیتانەی وەك (چ، ش، ێ، ڵ، ڕ)دا، کاتێ بە پیتەکانی هاوشێوەی لاتینی دەنوسرێن، هەر جۆرە سەر و ژێرێکیان بۆ دابنرێ، دەگونجێ. بۆ نمونە، بۆ پیتی (ش)، دەشێ، بە هەر یەکێك لەم شێوانە بنوسرێ، (ŠŜŚŞ). بەڵام بۆ یەکخستن، وا باشترە، هەشت بن و لەسەرەوە بن.

لە ئاکامدا دەگەینە ئەو ئەنجامەی، کە سادەترین و ئاسانترین ئەلفوبێی کوردی، ئەو ئەلفوبێیەیە، کە کەمترین ژمارەی فۆنێم، یان پیتی هەبێ و پیتی کێشەدار و بە گرفتی تێدا نەبێ. هەروەها بە جۆرە پیتێك بنوسرێ، کە لای هەمو ئەندامانی نەتەوەکە ناسراو بێ و لای هیچیان نامۆ نەبێ و سیما و ئەدگاری جیهانی پێوەبێ، ئەویش پیتەکانی هاوشێوەی لاتینین، کە زۆربەی وڵاتانی جیهان بەکاریدەهێنن، یان پێی نامۆ نین.

کەواتە، لەسەر ئەو دەرەنجامە، دەتوانین، لیستی ((ئاسانترین ئەلفوبێی کوردی)) بەم شێوەیە ڕێکبخەین:

ژ	پیت	pyt	nmwne	nmwney ȓsta

emr̂o ewen hatne êre.	ewan, were, derewe	e	ە	-١
awarekan geȓanewe.	aw, mastaw, awarekan	a	ا	-٢
baran debarê, ba bĉyne jwrewe.	bax, berdbaran, nayab	b	ب	-٣
perdaxêky pȓ awm bo bêne.	perdax, kepr, top	p	پ	-٤
êsta katy temate w trêye.	trê, temate, awat	t	ت	-٥
le cejny hacyyan cly cwan depoŝyn.	cwceÎe, cêbecêkrdn, bac	c	ج	-٦
ĉayxaney ĉawy ĉawm ĉay xoŝy heye.	ĉaw, kewĉk, xaĉ	ĉ	چ	-٧
bo ŝkandny ȓojw xwardny xwrma xêre.	xwda, xwrma, bax	x	خ	-٨
Dary azady be xwên aw dedrê.	dar, berd, bax	d	د	-٩
pêrê ĉwme serdany braderany hewlêr.	trê, petate, serdan	r	ر	-١٠
topêky westa ȓeceb le ȓwandz mawe.	êȓbaz, pȓêew, peȓ	ȓ	ڕ	-١١
zozan zryzeyeky zȓêy le ml krdbw.	zozan, zryze, ȓez	z	ز	-١٢
(jnekey krd be jwany jwjkan.) pendy kwrdy	jwan, jwjk, kej	j	ژ	-١٣
(sery leber hataw spy krdwe.) pendy kwrdy	sêw, dersym, aras	s	س	-١٤
ŝeŝ honrawey peŝêwm xwêndewe.	ŝew, peŝêw, ŝeŝ	ŝ	ش	-١٥
(pŝtt sefyn bê tf le asn ke.) pendy kwrdy	fênk, sefyn, kef	f	ف	-١٦
(qazancy qerec le geȓandaye.) pendy kwrdy	qerec, qerebw, boq	q	ق	-١٧
kerkwk dÎy kurdstane.	kwrd, kerkwk, bwk	k	ك	-١٨

pêŝmerge bergry le gely xoy deka.	gelawêj, bergry, merg	g	گ	١٩-
lale w lempe hawwatay yektrn.	lawaz, kwlle, serpel	l	ل	٢٠-
gwÎaÎe w bêxaÎ xuŝky ŝamaÎn.	gwÎaÎe, qeÎew, samaÎ	Î	ڵ	٢١-
merywan mywey bo mn hêna.	mywan, ŝamaÎ, ŝerm	m	م	٢٢-
newroz cejny kurdane.	newroz, penyr, saman	n	ن	٢٣-
behre w herêm hawêr̂y hawarn.	hewaÎ, behre	h	ه	٢٤-
(xwa le swÎtan mehmwd gewretre) p. k.	wrya, tewn, xaw	w	و	٢٥-
le ŝndoxa le dhok doy xoŝ heye.	omer, dehoÎ, do	o	ۆ	٢٦-
ŝwan dyaryêky cwany daye bêrywan.	yary, bêrywan, dyary	y	ی	٢٧-
hewlêr paytexty herêmy kurdstane.	êre, hewlêr, dê	ê	ێ	٢٨-

بەم شێوەیە، دەبینە خاوەنی (٢٨) پیت، کە هێشتا دو پیتی لە زمانی ئینگلیزی زیاترە، کە ئێستا خەریکە دەبێتە زمانی ستانداردی جیهانی.

شایانی باسە، بونی دو جۆرە پیتی گەورە (capital) و بچوك (small) کێشەیەکی تر دروستدەکا، بە پەسەند دەزانرێ، تەنیا جۆری بچوکەکە هەبێ و خۆمان لەو گرفتە بپارێزین کەی بە گەورە و کەی بە بچوك بنوسین؟.

(ئەنجامەکان)

١ــ دەنگی هەمزە (ئـ)، لەو کاتانەدا پەیدا دەبێ، کە دەنگێکی بزوێن (ا، ۆ، ێ، ە، ی، و) دەکەوێتە سەرەتای وشە. چونکە لە کاتی گۆکردنی دەنگە بزوێنەکاندا، دەم کراوەیە و هەوا بەبێ هیچ بەربەستێك لە دەمی مرۆڤ دێتە دەرەوە. کەواتە، فۆنێم نیە و پێویست ناکا، نرخێکی بۆ دابنرێ و پیتێکی بۆ تەرخانبکرێ.

٢ــ هەردو دەنگی (ح، ع)، کوردی ڕەسەن نین و لە عەڕەبی هاتونەتە ناو زمانی کوردی و تا ئێستا وشەی ئەوتۆیان پێ دروستنەبوە، کە ئاڵوگۆڕیان، ببێتە هۆی واتا گۆڕان. دەشێ، دەنگی (ح) بکرێ بە ئەلۆفۆنی (ه) و دەنگی (ع)یش لەبەر ئەوەی وشەی ئەوتۆی کوردی پێ دروستنەبوە، دەشێ، بسڕێتەوە.

٣ــ دەتوانرێ، دەنگی (غ) بە ئەلۆفۆنێکی (خ) دابنرێ و دەشێ، پیتی (خ) لە بری (غ)یش بنوسرێ.

٤ــ لە کوردیدا دەنگی (و) کورت بێ، یا درێژ، یەك فۆنێمە و پێویست بەوە ناکا، بە دو شێوە بنوسرێ، چونکە واتا ناگۆڕێ. هەروەها دەشێ، دەنگی (ڤ)ش بە ئەلۆفۆنێکی (و) دابنرێ.

٥ــ پەیدابونی دەنگی بزرۆکە (i)، دیاردەیەکی فۆنەتیکیە، نەك فۆنۆلۆجی و نوسین و نەنوسینی، نە واتا دەگۆڕێ و نە واتا تێکدەدا. کەواتە؛ فۆنێم نیە و پێویست ناکا، نرخێکی بۆ دابنرێ و پیتێکی بۆ تەرخانبکرێ.

٦ــ سادەترین و ئاسانترین ئەلفوبێی کوردی، ئەو ئەلفوبێیەیە، کە کەمترین ژمارەی فۆنێم، یان پیتی هەبێ و پیتی کێشەدار و بە گرفتی تێدا نەبێ و بە جۆرە پیتێك بنوسرێ، کە لای هەمو ئەندامانی نەتەوەکە ناسراو بێ و لای هیچیان نامۆ نەبێ، ئەویش پیتەکانی هاوشێوەی لاتینین.

﴿سەرچاوەکان﴾

﴿١﴾ ئەوڕەحمانی حاجی مارف، (گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی)، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق "دەستەی کورد"، ب ٩، ١٩٨٢.

﴿٢﴾ ئەوڕەحمانی حاجی مارف، (نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی)، هەولێر، ١٩٨٥.

﴿٣﴾ بائیز عومەر ئەحمەد، (ئەلفبێی یەکگرتووی کوردی بە تیپی لاتینی)، گۆڤاری ئەکادیمی، کۆڕی زانیاری کوردستان، ژمارە ٥، ٢٠٠٧.

﴿٤﴾ حامید فەرەج، (ڕێنوسی کوردی لە سەدەیەکدا)، بەغدا، ١٩٧٦.

﴿٥﴾ عەزیز ئاکرەیی، (فێربونا زمانێ کوردی ب لاتینی)، چاپخانەی کوردستان، ١٩٦٧.

﴿٦﴾ عەبدوللا حوسێن ڕەسول، (چەند پیتێکی کێشەدار لە نوسینی کوردیدا)، گۆڤارا زانکۆیا دهۆك، پەڕبەندا -٧-، هژمارا -١-، تیرمەه ٢٠٠٤.

﴿٧﴾ مارف خەزنەدار، (پاراستنی ئەدگاری نەتەوەیی لە ووشەی فەرهەنگی زمانی نووسینی کوردیدا)، گۆڤاری ئەکادیمی، کۆڕی زانیاری کوردستان، ژمارە ٤، ٢٠٠٦.

(ملخص البحث)

تناول العديد من المقالات والبحوث كيفية كتابة الأبجدية الكوردية من حيث وجود الإختلاف في عدد الحروف و إختيار الأبجدية الشبيهة بالأبجدية العربية أو اللاتينية. ولكن للباحث آراء مختلفة جديدة بخصوص بعض الأصوات العلُ، مثل: (i) الكسرة المختلسة، و (وو) الواو الطويلة. و بعض الأصوات الصحيحة، مثل: (أ) الهمزة الكوردية، ح ، ع) الحاء والعين، خ ، غ) الخاء والغين. وتمت دراسة كل حرف من هذه الحروف في محور خاص، وفي نهاية كل محور

يقدم الباحث استنتاجاته بخصوص ذلك الحرف مع الإقتراحات التي يراها مناسبة لكتابة اللغة الكوردية بالحروف الغير السائدة المشابهة للحروف اللاتينية.

و في النهاية قدم الباحث قائمة أبسط و أسهل أبجدية لكتابة اللغة الكوردية بالحروف الشبيهة بالأبجدية اللاتينية، حيث تتألف من (٢٨) حرفاً.

والبحث بصورة عامة يتألف من فصلين، يتناولان المشاكل المتعلقة بالأبجدية الشبيهة بالأبجدية العربية واللاتينية مع عرض الحلول والآراء المقترحة لكل منهما. إضافة إلى المقدمة يتضمن البحث ملخصاً باللغة العربية والإنكليزية مع قائمة المصادر المستعملة في البحث.

Abstract
(Which Alphabet to Write?)

No doubt, one of the most important basics of any nation is language. Concerning Kurdish nation, Kurdish Language has been the most important factor behind its survival, and its existence is bounded by the existence and protection of Kurdish Language.

In addition to the lack of an agreed upon standard variety of Kurdish on the side of all speakers, it also has no unified system of writing. Some use Arabic scripts and others use Latin. The problem is even bigger than this, which is the disagreement about the number and type of letters in each system of alphabet.

This has been imposed by the reality of Kurdish issue due to the separation and division which has affected the demography and policy of all parts. Each part considers it superior and does not follow any other part. The threatening problem is language and its unification is the most challenging.

This study is an attempt to introduce some scientific views and present some suggestions to unify the dialects hoping that it serves as an introduction to the unification of other aspects. Obviously, language is a combination of sound and meaning, i.e., the sounds carry meaning. The dialects and varieties are to some extent similar in meaning; what make them different are sounds. So the unification of sounds that represented by letters in writing is the easiest and

most important and introductory step towards bringing the dialects together and consequently the first step towards the birth of a unified literary language.

The question here is that "Does the existence of two alphabetical systems each with differences and problems let any attempt be appropriate to the unification of all writing systems?". The answer is "yes" if all parts leave all biases and work on the shared and approved aspects, which are by resorting to the origin rather than different varieties and dialects by adopting the shared and minimum possible number of letters accepted by all. This paves the way towards the unification and also easier child language acquisition.

In order to have the best and adoptable alphabet with easiest degree of acquisition, the study is organized as in the following:

The first section which is about the problem of writing with Arabic and Latin alphabet includes a list of all used ٣٥ letters in both systems. They are sorted according to Arabic sequence of letters. Then, the problems or difficulties of any letter is dealt with according to the phonological rules the appropriate suggestions are given.

The second section is entitled the simplest Kurdish alphabet. On the light of the conclusions and suggestions of the first section, in this section there is a simple and easy list of Kurdish letters with some final suggestions. There are three texts as examples written according to the final list. Finally, in addition to the results and conclusions the research presents the summary in Arabic and English followed by the list of bibliography.